

КУЛИК Н. Д.

Київський національний лінгвістичний університет

ФІКСАЦІЯ НІМЕЦЬКИХ АДВЕРБІАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У РЕЄСТРОВІЙ ЧАСТИНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ СТАТТІ

Статтю присвячено аналізу подачі німецьких адвербіальних фразеологізмів у реєстровій частині лексикографічної статті. Тлумачні словники фіксують у зазначеній частині адвербіальні фразеологізми трьох структурних типів з образною метафоричною та метонімічною основами, синтагматичні та парадигматичні відношення досліджуваних мовних одиниць. Сформульовано рекомендації щодо репрезентації німецьких адвербіальних фразеологізмів у реєстровій частині лексикографічної статті.

Ключові слова: лексикографічна стаття, реєстрова частина, компоненти адвербіального фразеологізму, супроводжуючі дієслова, морфологічні та лексичні варіанти.

Статья посвящена анализу подачи немецких адвербиальных фразеологизмов в словнике лексикографической статьи. Толковые словари фиксируют в словнике адвербиальные фразеологизмы трех структурных типов с образной метафорической и метонимической основами, синтагматические и парадигматические отношения исследуемых языковых единиц. Сформулированы рекомендации по репрезентации немецких адвербиальных фразеологизмов в словнике лексикографической статьи.

Ключевые слова: лексикографическая статья, словник, компоненты адвербиального фразеологизма, сопроводительные глаголы, морфологические и лексические варианты.

The article is dedicated to the analysis of the German adverbial phraseologisms in the lexicographic articles' lemma. The explanatory dictionaries record in the lemma the adverbial phraseologisms of three structural types with metaphorical and metonymical frames, syntagmatic and paradigmatic relations of units under research. The recommendations for representation of the German adverbial phraseologisms in the lexicographic articles' lemma have been formulated.

Key words: lexicographic article, lemma, components of the adverbial phraseologism, provided verbs, morphologic and lexical variants.

Постановка загальної проблеми. Вихідним для розвідки є широке розуміння обсягу фразеології, згідно з яким до ФО належать всі стійкі сполучення слів з ускладненим значенням [1; 2; 3; 4; 5]. Родовим найменуванням на означення мовної одиниці, що є першоелементом фразеології, визнаємо терміни “фразеологічна одиниця” і “фразеологізм”, які вживаємо як рівнозначні [6; 7]. Видовими позначеннями є: для ядра – “ідіома” [8; 9], для периферії – “фразеологічне словосполучення” [5], для перехідної зони – “фразеологізоване утворення” [3].

Враховуючи, що досліджувані мовні одиниці можуть бути за своєю структурою словосполученням, а за семантикою – словом, здатним функціонувати як певна частина мови [10; 11], визначаємо такі структурні межі адвербіальних фразеологічних одиниць (далі – АФО): нижня межа –

двокомпонентне утворення: *mit Feuereifer* “завзято, з вогником”; верхня межа – складне речення: *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen* (ugs.) “тоді, як рак свисне”. Таким чином, під німецькими АФО розуміємо стійкі словесні комплекси різних структурних і семантичних типів, які виконують синтаксичну функцію обставини.

Лексикографічна розробка фразеологізмів визнається найскладнішою проблемою у тлумачному словнику [10:20]. Отже, **актуальність** дослідження зумовлена спрямованістю наукових праць у галузі фразеології на поглиблене вивчення семантики й удосконалення лексикографічних тлумачень фразеологізмів. Лексикографічна стаття складається із реєстрової частини, словникової дефініції, позначки, ілюстративної частини, етимологічного коментаря.

Метою пропонованої розвідки є розкриття особливостей подачі досліджуваних фразеологізмів у реєстровій частині лексикографічної статті. Окреслена мета передбачає вирішення таких **завдань**: виявлення структурних типів, особливостей номінації, синтагматичних і парадигматичних відношень німецьких АФО.

Об’єктом дослідження є 792 німецькі адвербіальні фразеологічні одиниці. **Предметом** дослідження є особливості фіксації АФО у реєстровій частині лексикографічної статті. **Матеріалом** аналізу слугували тлумачні словники німецької мови.

Керуючись положенням про ядро, периферію й перехідну зону фразеологічного фонду сучасної німецької мови [12; 13] формуємо корпус адвербіальних фразеологічних одиниць. Водночас поділяємо думку про умовність та рухомість меж фразеології [3]. Отже, до німецьких адвербіальних фразеологізмів відносимо: 1) ідіоми, яким властива повна семантична монолітність компонентів: *durch die Bank* “без розбору” (досл. “через лавку”); 2) фразеологічні словосполучення, компоненти яких зберігають семантичну розчленованість: *wie der Dieb in der Nacht* “крадькома” (досл. “як злодій уночі”); 3) фразеологізовані утворення, одна частина яких переосмислена, а інша виступає у прямому значенні: *null und nichtig* “недійсний” (досл. “непридатний і недійсний”); *über Gebühr* “занадто, не по заслuzі” (досл. “понад тариф”); *in aller Eile* “похапцем” (досл. “з усією квапливістю”).

Комплексний підхід до вивчення досліджуваних мовних одиниць дозволив виокремити німецькі АФО з чітко фіксованими структурними особливостями: фразеологізми з обставинним значенням (ФОЗ);

адвербіальні компаративні фразеологічні одиниці (АКФО); парні сполучення слів (ПСС).

ФОЗ (73 %) вказують на обставини дії: *auf Schusters Rappen* “пішки”; передають ступінь якості або дії: *bis aufs Tüpfelchen* “як в аптеці”; спосіб дії: *mit einem Ruck* “в одну мить”; час дії: *auf die Dauer* “довго”; місце дії: *auf Weg und Steg* “усюди”; причину та мету дії: *durch des Schicksals Fügung* “за велінням долі”. До зазначеної групи відносимо й запозичені ФО, які вживаються в німецькій мові в іншомовній формі: *ad calendas graecas* “ніколи”; *in extremis* “при смерті”; *ex cathedra* “особливо авторитетно й беззаперечно”.

АКФО (19 %) виступають інтенсифікаторами дії або якості: *wie Kraut und Rüben* “як попало”; *wie ein Maikäfer* “церемонно”.

ПСС (8 %) виявляють лексико-граматичне значення, притаманне певній частині мови: *Schritt für Schritt* “крок за кроком”; *Hand in Hand* “пліч-о-пліч”; вказують на відтінки часу: *Stunde um Stunde* “година за годиною”; місця: *von Ort zu Ort* “з місця на місце”; звукового супроводження дії: *mit Heulen und Zähneklappern* “з плачем і скреготом зубовним”; послідовності дії: *mit Rat und Tat* “словом і ділом”.

Структурні типи німецьких адвербіальних фразеологізмів характеризуються кількісно- та якісно-обставинною семантикою. В реченні досліджувані мовні одиниці виступають в синтаксичних функціях обставини образу дії, обставини часу, місця або постпозитивного означення та займають місце, на якому зазвичай стоїть прислівник і яке залежить від синтаксичної ролі ФО в простому, складнопідрядному чи складносурядному реченні.

У реєстровій частині лексикографічної статті представлені АФО з образною метафоричною та метонімічною основами. При **метафоричному** (71 %) переосмисленні відбувається перенесення найменування з одного денотата на інший на основі їх подібності: *Hals über Kopf* “стрімголов, прожогом” (досл. “шия через голову”); *bis in Fingerspitzen* “наскрізь” (досл. “до кінчиків пальців”); *wie aus einem Bilderbuch* “надзчайно гарно” (досл. “як у ілюстрованій книжці”). **Метонімічне** (29 %) перенесення відображає причиново-наслідкові зв’язки між предметами і явищами навколишнього світу: *nach Adam Riese* “за точними підрахунками” (досл. “за Адамом Різе”); *unter Ausschluss der Öffentlichkeit* “за зачиненими дверима” (досл. “за винятком публіки”). Адвербіальний характер семантики досліджуваних ФО зумовлює їх номінативну сутність, а саме здатність

представляти ознаку ознаки.

Вивчення лексикографічних розробок досліджуваних фразеологізмів дає підстави стверджувати, що додаткової інформації потребують німецькі АФО з компонентом-антропонімом, кольоропозначувальним, етимологічно маркованим компонентом та компонентом-архаїзмом [14:156]. Вживання перелічених компонентів у складі фразеологічних зворотів пояснюється незалежністю загального значення цих зворотів від значень компонентів у сучасній німецькій мові. В них яскраво відбивається ментальність і національна самобутність народу. Узагальнене значення, якого набуває в процесі свого історичного розвитку фразеологізм – духовна скарбниця, джерело специфічної для кожної мови культурологічної інформації – абстрагується від конкретних значень складових елементів.

Отже, мовознавчі науки акцентують культурну, історичну, соціальну, національну співвіднесеність мовних явищ з нормами національної культури. Лексикографічну статтю доцільно доповнювати етимологічним коментарем, якщо в складі АФО є антропонім, архаїзм, кольоропозначувальний чи етимологічно маркований компонент. Тлумачення таких даних суттєве для іноземця, який не має необхідних фонових знань. “Глибинне знайомство з семантикою чужої мови передбачає ... оволодіння мовною картиною світу саме цієї національної мови як системою бачення її світу” [15:41].

Тлумачні й фразеологічні словники німецької мови відбивають такі прояви системності АФО як синтагматичні та парадигматичні зв'язки. Відображення *синтагматичних* відношень фразеологізму важливе для чіткого розмежування адвербіальних ФО від інших типів стійких словосполучень, що позначається на виборі форми тлумачення, наприклад: *mit Rat und Tat* “*tatkräftig*”; *j-m mit Rat und Tat zur Seite stehen* “*j-m helfen, so gut man kann*” / “*beistehen, helfen, an die Hand gehen*”. Обмежена сполучуваність спричиняє викривлення дефініції фразеологізму, напр.: *aus Leibeskräften* у словнику “*Moderne deutsche Idiomatik*” має дефініцію *aus vollem Halse, laut (rufen, schreien, lachen, singen)*. Правильним тлумаченням АФО *aus Leibeskräften* буде “*mit aller Kraft*”: *aus Leibeskräften laufen, rennen, sich bemühen, schreien usw.*, що відображають словники “*Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten*” і “*Deutsches Universalwörterbuch*”.

Фразеологізми з чітко фіксованими структурними особливостями мають широкий діапазон сполучуваності: *aufs Geratewohl gehen, versuchen, verdächtigen; aufs ein Haar übereinstimmen, gleichen; auf die Dauer ertragen,*

gehen, sein, genügen. Дієслова, з якими вживаються АФО, зберігають своє лексичне значення, вони лише супроводжують фразеологізм і не є його компонентами. Супроводжуючі дієслова повинні фіксуватися не в реєстровій, а в ілюстративній частині словникової статті.

У плані лексикографічного опрацювання німецьких адвербіальних фразеологічних одиниць актуальною є їх варіативність. Основними критеріями визначення варіантів є незмінність фразеологічного значення при зміні лексичного складу ФО; виключення впливу зміни граматичних форм наявних лексем на загальну граматичну характеристику ФО та її функцію; однаковість стилістичної характеристики та близькість образності [16:32; 17:141]. Отже, варіанти рівнозначні у семантичному та стилістичному планах і взаємозамінні.

Аналіз лексикографічних статей 792 АФО дозволив виявити **морфологічне** та **лексичне варіювання** досліджуваних мовних одиниць.

Морфологічне варіювання (3,29 %) компонентів АФО залежить від лексико-граматичної характеристики фразеологізма та ступеня його семантичної спаяності. Облігаторному варіюванню у складі АФО піддається:

– форма відмінка: *von Haus[e] aus* [18:671; 19:315; 20: 536], *mit Haut und Haar[en]* [18:674; 19:317; 20:539];

– вживання прийменника: *mit / im Karacho* [19:372; 20:628], *kreuz und quer / in die Kreuz und [in die] Quere* [18:898; 19:417; 21:356; 20:689], *mit / unter Hochdruck* [18:724; 19:344; 21:615];

– вживання артикля: *im / in einem Hui* [18:740; 19:353; 21:619], *in / die Hülle und Fülle* [18:740; 19:354; 20:588; 21:619].

При факультативному варіюванні редукуються певні компоненти АФО:

– іменники: *wie Graf Koks [von der Gasanstalt]* [18:626; 19:273];

– прийменники: *nicht [um] ein Haar; [um] kein Haar* [18:646];

– прикметники: *aus [lauter] Jux und Tollerei* [18:796; 19:367];

– прислівники: *auf Jahr und Tag (genau)* [19:364];

– частки, сполучники: *[wie] aus einem Guss* [18:644; 19:281], *[auch] nur ein Jota* [18:791; 19:366].

Лексичне варіювання (0,50 %) у сфері АФО є наслідком співіснування у складі одного фразеологізму різних традиційно усталених лексем. Лексичне варіювання відображає специфіку ускладненого мовного знака, де при збереженні його тотожності може бути проведена заміна окремого

компонента. До лексичного варіювання належать видозміни в межах тієї самої синтаксичної конструкції, які не вносять смислових відтінків у зміст фразеологізма. Варіації зазнають семантично близькі компоненти: *bis auf den letzten Heller / auf Heller und Pfennig* [18:685], *am heimischen / häuslichen Herd* [18:692; 19:323], *schweren / blutenden Herzens* [19:330], *kurz und gut / kurz und klein* [18:915; 19:425], *aus allen / sämtlichen Knopflöchern* [18:854; 19:394].

Вивчення лексикографічної репрезентації німецьких АФО підтверджує, що існує варіативність (0,38%), яка поєднує лексичне та морфологічне варіювання: *bis auf den I-Punkt / bis auf das I-Tüpfelchen* [19:362] / *bis aufs Tüpfelchen auf dem i* [21:21]; *offenen Mundes / mit offenem Munde* [22:681].

Таким чином, результати розгляду узуальних системних відносин адвербіальних фразеологічних одиниць німецької мови на прикладі варіативності свідчать про динамічний стан досліджуваного фразеологічного знака.

Реєстрова частина лексикографічної статті тлумачних словників німецької мови фіксує адвербіальні фразеологізми з образною метафоричною та метонімічною основами. Компонентний склад німецьких адвербіальних фразеологізмів, попри незначне варіювання, тяжіє до стабільності своєї форми. Незначне варіювання компонентного складу на прикладі німецьких АФО підтверджує положення [3:128] про еволюційний розвиток фразеологічних одиниць, про діалектичну взаємодію мовних і позамовних чинників та синхронічного й діахронічного. Процесам перебудови протистоять процеси резистентності, спрямовані на закріплення та збереження мовних засобів, які перешкоджають появі нових змін

Вивчення фіксації німецьких адвербіальних фразеологізмів у реєстровій частині лексикографічної статті на матеріалі одномовних тлумачних словників дозволяє сформулювати рекомендації щодо репрезентації досліджуваних мовних одиниць у словнику. У реєстровій частині лексикографічної статті слід фіксувати морфологічні і лексичні варіанти адвербіального фразеологізму. Супроводжуючі дієслова повинні фіксуватися не в реєстровій, а в ілюстративній частині словникової статті. Лексикографічну статтю доцільно доповнювати етимологічним коментарем, якщо у складі адвербіального фразеологізму є антропонім, архаїзм, кольоропозначувальний чи етимологічно маркований компонент.

Перспективи дослідження. Предметом окремої розвідки вбачається вивчення лексикографічної розробки адвербіальних фразеологічних одиниць німецької мови в електронних словниках.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кунин А. В.* Курс фразеологии современного английского языка / Александр Владимирович Кунин. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Высш. шк. ; Дубна : Феникс, 1996. – 381 с.
2. *Назарян А. Г.* История развития французской фразеологии / Арманд Грантович Назарян. – М. : Высш. шк., 1981. – 189 с.
3. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
4. *Burger H.* Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Berlin : Erich Schmidt, 2003. – 224 S.
5. *Stepanowa M. D.* Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, I. I. Černyševa. – М. : Vyssaja skola, 1986. – 248 S.
6. *Алефіренко М. Ф.* Теоретичні питання фразеології / Микола Федорович Алефіренко. – Харків : Вища шк., 1987. – 135 с.
7. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
8. *Добровольский Д. О.* Национально-культурная специфика во фразеологии / Дмитрий Олегович Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
9. *Огуй О.* Модифікована класифікація одиниць фразеологічного рівня та особливості їх перекладу з німецької / Олександр Огуй // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 206–207 : Германська філологія. – С. 267–286.
10. *Білоноженко В. М.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
11. *Пташник С. Б.* Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції у німецькому газетному тексті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Стефанія Богданівна Пташник. – Львів, 2002. – 219 с.
12. *Fleischer W.* Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1997. – 250 S.
13. *Gläser R.* Phraseologie der englischen Sprache / Rosemarie Gläser. – [2. Aufl.] – Leipzig : Enzyklopädie, 1990. – 201 S.
14. *Кулик Н. Д.* Семантика німецьких адвербіальних фразеологізмів у лексикографічному висвітленні: денотативний та конотативний аспекти : дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Кулик Надія Дмитрівна. – К., 2007. – 197 с.
15. *Денисенко С.* Проблеми взаємодії мови і культури в сучасній лінгвістичній науці / Софія Денисенко // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : зб. наук. праць / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко]. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Ч. 1 : Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – С. 40–41.
16. *Городецкая И. Л.* К описанию в словаре функциональных особенностей фразеологических единиц / Инна Леонидовна Городецкая // Современная русская лексикография 1977. – Л. : Наука, 1979. – С. 26–48.
17. *Ищенко Н. Г.* Семантическое варьирование в лексике и фразеологии современного немецкого языка / Н. Г. Ищенко, О. П. Пророченко // Коммуникативно-прагматические функции языковых единиц : межвуз. сб. – Куйбышев, 1990. – С. 140–148.

ДОВІДНИКИ

18. *Deutsches Universalwörterbuch* / [unter Leitung von G. Drosdowski]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2004. – 1816 S.
19. *Der Duden* : in 12 Bd. Das Standardwerk zur deutschen Sprache / [hrsg. und bearb. von G. Drosdowski u. W. Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. – Bd. 11. : Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – 864 S.
20. *Kempcke G.* Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache : in 2 Bd. / G. Kempcke. – Berlin : Akademie-Verlag, 1984. – 1399 S.
21. *Friederich W.* Moderne Deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen / W. Friederich. – München : Max Hueber Verlag, 1995. – 565 S.
22. *Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache* / [hrsg. D. Götz, G. Haensch, H. Wellmann]. – Berlin ; München ; Wien ; Zürich ; New York : Langenscheidt, 1998. – 1217 S.